

Eindelijk volwassen?

Verslag van de gelijknamige studiedag over overgangsrituelen, identiteitsontwikkeling en systeemtherapie, georganiseerd door het Lorentzhuis, op 18 september 2002 te Haarlem

Frank Asmus

Psychiater/systeemtherapeut, Robert-Fleury Stichting, Gouda

'De overgang van jeugd naar volwassenheid is allesbehalve een afgebakende levensfase. Het is een niemandsland van "niet meer" en "nog niet", een uiterst spannende fase en vrijwel steeds een dramatisch gebeuren. Iedere cultuur kent haar eigen regels, patronen, rituelen en verbeeldingen van die overgang.' Aldus de folder van deze studiedag.

Het Lorentzhuis, Instituut voor Systeemtherapie, Opleiding en Consultatie, destijds opgericht door Leo van Dijk en Justine van Lawick, vierde zijn achttienjarig bestaan. Ruim honderd mensen hadden zich verzameld in de Lichtfabriek, een zaal met de uitstraling van een klein theater. Ze waren getuige van bijdragen uit de wereld van toneel, culturele antropologie en systeemtherapie. Dagvoorzitter Tim Zwaan, psychiater en opleider systeemtherapie, opende de dag. Hij schetste met humor vanuit verschillende invalshoeken de geschiedenis van het Lorentzhuis, waaronder het groepsproces van de therapeuten. Om de bekende psychoanalyticus Otto Kernberg na te doen, zette Zwaan een bril op en concludeerde hij dat er (gelet op belangrijke criteria) geen sprake was van volwassenheid. Maar van de nood werd een deugd gemaakt: 'Eindelijk volwassen?, ik hoop het niet!' Het Lorentzhuis als 'toevluchtsoord voor dolende GGZ medewerkers'.

Toneel of echt?

Wat volgde was een toneelvoorstelling van Toneelgroep Oostpool uit Arnhem. Ze speelden het stuk 'Eierdans' van Peer Wittenbols. Een dochter met smetvrees ('zodra wij van onze moeders worden losgeknipt begint de vervuiling') keert na een verbroken relatie terug naar het ouderlijk huis. Ze stelt het gelukkige huwelijk tussen vader ('wie wil schreeuwen moet maar groter gaan wonen') en moeder danig op de proef. Er wordt ook gespeeld met de vraag wie er nu een probleem heeft: vader zoekt in de bibliotheek naar zijn eega's spanningsklachten en opgezette buik, terwijl moeder ervan uitgaat dat hij zich verdiept in de kapotte handen van dochter.

Het was een ontroerende, grappige en soms beklemmende voorstelling die mijns inziens terecht zeer goede kritieken in de pers had gekregen. Hierna was een nabespreking gepland met de acteurs en de dramaturge. Uit de zaal kwamen vragen over de gevoelens van acteurs in een bepaalde scène en het waarom van bepaalde uitspraken. Terecht riposteerde een van de acteurs: 'Het gaat er niet om wat ik voelde, het gaat erom wat het publiek denkt dat ik voelde.' En de tekst was niet geïmproviseerd, dus je

zou hooguit de schrijver naar beweegredenen kunnen vragen. Het bleek dat de acteurs ook gevraagd was om later op de dag als gezin in consult bij Andolfi te gaan. Dit wezen ze pertinent van de hand. Een beetje gênant allemaal; een misvatting over het vak van acteur, lijkt me.

Overgangsrituelen

Marita de Sterck, antropologe, docent jeugdliteratuur en kinderboekenschrijfster te Gent, besprak overgangsrituelen bij schriftloze culturen. Hier bestaan vaak dagen- tot wekenlange rituelen die de overgang naar de volwassenheid markeren. Zo verblijven meisjes in Kongo in een menstruatiehut om daar, begeleid door oudere vrouwen, verhalen te horen. De ouders komen er in deze verhalen slecht vanaf. Zelfs de moederschoot valt hierbij ten prooi aan rituele scheldpartijen. Zo verwijderen ze zich onontkoombaar van hun ouders en beginnen ze aan hun eigen volwassen leven. In Papoea Nieuw-Guinea krijgen de bijna-volwassenen verhalen van de geschiedenis van het volk te horen, met maskers en dans en al. Wie geen origine heeft kan niet origineel zijn, aldus De Sterck. Bij veel rituelen van verschillende culturen zijn de verhalen of de te doorstane beproevingen keihard. Het onontkoombare en de begrensdheid van het bestaan komen hierbij duidelijk naar voren. De lichamelijke pijn, de gevormde littekens kunnen door deze bijzondere verhalen worden verdragen zonder traumatisch te zijn. Het narratieve weten staat in deze culturen hoog in aanzien. Westerse verklaring modellen passen hier niet bij.

Hoe geven wij in deze tijd vorm aan de overgang naar de volwassenheid? Welke volwassenen doen dat, welke verhalen worden er verteld; wie vertelt nog over de tragische dimensies van het bestaan? Zo besloot De Sterck haar interessante bijdrage. In de nabespreking voegde Andolfi (zie verder) toe dat het zijn ervaring was dat de meeste pijn van mensen in de hulpverlening te maken had met 'het niet meer verbonden zijn' en dat het de rol van de therapeut zou moeten zijn de pijn terug te brengen tot basale rituelen over geboorte, dood en separatie. Juist daar zouden we kunnen leren van minder ontwikkelde landen: zij kunnen 'het verbonden zijn' terugbrengen; dat wat we zelf in onze decadentie niet meer kunnen verwoorden.

Hechting en losmaking

Justine van Lawick, psycholoog, opleider systeemtherapie en een van de oprichters van het Lorenzhuis, bekeek de hechtingstheorie n van de afgelopen decennia door de bril van de moeder en feministe die zich beschuldigd voelt door zoveel nadruk op haar rol bij de hechting van haar kinderen. Deze visie beperkte de behandelmogelijkheden eerder dan dat ze nieuwe wegen opende. Alles lag immers toch al vast: het was de schuld van moeder. Ruimte voor een hernieuwde kennismaking met de hechtingstheorie kwam voor Van Lawick toen de rol van 'belangrijke anderen' meer in de belangstelling kwam te staan en hechting als een ontwikkelingsproces gedurende het hele leven werd gezien. Juist ook binnen de van oudsher deterministische biologie en genetica is immers de onzekerheid over wat genetisch vastligt alleen maar groter geworden. Meer en meer is er plaats voor procesdenken – waarmee omgevingsfactoren ook weer in belang toenemen.

Daarna volgde nog een betoog over 'mentaliseren': het ontwikkelen van het vermogen om te kunnen denken over de innerlijke toestand van zichzelf en anderen. Dit proces vindt in belangrijke mate plaats

in de eerste levensjaren en krijgt (vanzelfsprekend) ook zijn weerslag in de ontwikkeling van neuronale netwerkverbindingen. Dit wordt in onderzoek getest met circulaire vragen, waar bepaalde systeemtherapeutische stromingen zich ook van bedienen. Dit bracht Van Lawick op de hypothese dat systeemtherapeuten door circulair vragen een krachtig instrument hebben om het mentaliseren te beïnvloeden. Deze hypothese was ook haar conclusie. Dit vond ik net iets te gemakkelijk. Maar gelet op de positieve reacties in de zaal, was men blij de fundamenten van psychotherapie niet opnieuw ondergesneeuwd te zien raken in het pseudowetenschappelijk biologisch geweld van de afgelopen decennia. Ik denk alleen dat wij moeten oppassen voor hetzelfde reductionisme.

Large balls

Maurizio Andolfi, van origine kinderpsychiater, is hoofd van de academie voor gezinstherapie te Rome en hoogleraar aan de psychologiefaculteit aldaar. Zijn visie op gezinstherapie is verwant met die van Minuchin en Whitaker. T ransgenerationeel, provocatief, intuïtief, creatief – een gezinstherapeut ‘pur sang’. *The Myth of Atlas* (1989, New York), is een van zijn bekendste boeken. Hij was ook betrokken bij de opening van het Lorentzhuis. Als slot van de dag mocht hij aan het werk met een simulatiegezin. Het betrof een nieuw samengesteld gezin met twee halfbroers. De jongste van achttien jaar was het probleemkind. De oudste van 28 daarentegen blonk uit in correctheid. Andolfi speelde met de vaste patronen die zich in het gezin gevormd hadden en die door hun starheid bijdroegen aan de probleemstelling. De jongen had zo'n broek aan met het kruis tot op zijn knieën. Andolfi noemde dit 'large balls', en sloot allereerst bij de jongen aan en maakte hem tot expert van het gezin. De pathologie gebruikte hij als bron van informatie over het systeem. Hij zocht naar niet-vertelde verhalen en maakte sprongen in de tijd door de ouders te bevragen naar dezelfde periode toen zij jong waren. Met een mix van 'straight & sugar' daagde hij gezinsleden uit tot nieuwe posities en bijbehorend ander gedrag. Krachtig hulpmiddel hierbij was het gebruiken van de plaats in de therapieruimte. Zo haalde hij de jongen uit zijn eenzame positie door hem naast zich neer te zetten en verbond hij later de broers door ze bij elkaar op schoot te laten zitten. Hoewel voor mij niet de eerste kennismaking met Andolfi, was het een genot hem met zoveel souplesse te zien bewegen.

Losgemaakt uit de dagelijkse routine ging ik met een aantal nieuwe gedachten en overpeinzingen weer naar huis. Echte nascholing dus.